O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [15]
ISSN 2181-7324(Print)

FILOLOGIYA
http://journals.nuu.uz
Social sciences
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 81’1:811.111+811.512.133

Maftuna J.ROVSHANOVA,
Magistrant, O‘zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent, O‘zbekiston
E-mail: ravshanovamaftuna2@gmail.com

O‘zbekiston Milliy Universiteti, dotsent Sarimsokov A. taqrizi asosida

SEMANTIC MOTIVATION OF PERSONAL NAMES AS A REFLECTION OF NATIONAL WORLDVIEW (ON THE MATERIAL OF UZBEK AND ENGLISH)

Annotation

This article examines the semantic motivation of personal names in Uzbek and English as a key to the national worldview of each speech community. Based on a corpus of 20 Uzbek and 20 English given names drawn from onomastic dictionaries and a questionnaire completed by 18 native speakers, the study classifies names by type of motivation: wish, quality, nature, time and circumstance of birth, religion, and protection. The analysis shows that Uzbek names remain largely semantically transparent and function as an explicit parental wish, while most English names are semantically opaque and are chosen for tradition, family memory or sound. The difference is interpreted as reflecting a collectivist, wish-oriented and religiously grounded worldview in Uzbek culture versus an individualist, heritage- and aesthetics-oriented naming culture in English.

Keywords: anthroponym, personal name, semantic motivation, semantic transparency, national worldview, linguoculturology, Uzbek, English.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ МОТИВАЦИЯ ЛИЧНЫХ ИМЁН КАК ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация

В статье рассматривается семантическая мотивация личных имён в узбекском и английском языках как ключ к национальному мировоззрению каждого языкового сообщества. На материале 20 узбекских и 20 английских имён, отобранных из ономастических словарей, а также анкетирования 18 носителей языка имена классифицируются по типу мотивации: пожелание, качество, природа, время и обстоятельства рождения, религия и оберег. Анализ показывает, что узбекские имена в большинстве своём остаются семантически прозрачными и выражают явное пожелание родителей, тогда как большинство английских имён семантически непрозрачны и выбираются по традиции, в память о родственниках или по благозвучию. Это различие интерпретируется как отражение коллективистского, ориентированного на пожелание и религиозные ценности мировоззрения узбекского народа и индивидуалистической, ориентированной на наследие и эстетику традиции имянаречения в английской культуре.

Ключевые слова: антропоним, личное имя, семантическая мотивация, семантическая прозрачность, национальное мировоззрение, лингвокультурология, узбекский язык, английский язык.

SHAXS ISMLARINING SEMANTIK MOTIVATSIYASI MILLIY DUNYOQARASH IN’IKOSI SIFATIDA (O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARI MATERIALI ASOSIDA)

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi shaxs ismlarining semantik motivatsiyasi har bir til jamoasining milliy dunyoqarashini ochib beruvchi omil sifatida tahlil qilinadi. Onomastik lug‘atlardan olingan 20 ta o‘zbek va 20 ta ingliz ismi hamda 18 nafar respondent ishtirokidagi so‘rovnoma asosida ismlar motivatsiya turlariga ko‘ra tasniflanadi: tilak, xislat, tabiat, tug‘ilish vaqti va holati, din hamda himoya. Tahlil natijalari o‘zbek ismlarining ko‘pchiligi ma’no jihatidan shaffof bo‘lib, ota-onaning aniq tilagini ifodalashini, ingliz ismlarining esa asosan ma’nosi xiralashgan holda an’ana, oila xotirasi yoki jarangdorlik asosida tanlanishini ko‘rsatadi. Ushbu farq o‘zbek madaniyatidagi jamoaviylikka, tilakka va diniy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarash hamda ingliz madaniyatidagi individualizm, meros va estetik didga yo‘naltirilgan ism qo‘yish an’anasi bilan izohlanadi.

Kalit so‘zlar: antroponim, shaxs ismi, semantik motivatsiya, semantik shaffoflik, milliy dunyoqarash, lingvokulturologiya, o‘zbek tili, ingliz tili.

Shaxs ismi inson hayotida oladigan ilk lisoniy belgi bo‘lib, aksariyat madaniyatlarda u ongli ravishda, muayyan maqsad bilan tanlanadi. Ism tanlash sabablari, ya’ni ismning semantik motivatsiyasi jamiyat nimani qadrlashi, nimadan xavotirlanishi va nimaga umid bog‘lashini yaqqol namoyon etadi. Shu bois so‘nggi o‘n yilliklarda antroponimlar faqat shaxsni boshqalardan farqlovchi belgi sifatida emas, balki xalqning dunyoqarashini o‘zida saqlovchi lingvokulturologik birlik sifatida ham tobora faol o‘rganilmoqda.

Onomastikaning nazariy asoslari A.V.Superanskaya tomonidan yaratilgan bo‘lib, olima atoqli otlarning o‘ziga xos semantikasini, ularning turdosh otlardan farqli jihatlarini ilmiy jihatdan asoslab bergan [1]. V.A.Nikonov esa ism qo‘yish jarayonini jamiyatning ijtimoiy tarixi bilan bog‘lab, ismlar tarkibidagi o‘zgarishlar ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlarning ko‘zgusi ekanini ko‘rsatib bergan [2]. O‘zbek tilshunosligida antroponimikaning asoschisi E.Begmatov hisoblanadi: olim o‘zbek antroponimiyasini ilk bor tizimli tadqiq etgan [3] hamda o‘zbek ismlarining izohli lug‘atini yaratgan [4]. Ingliz ismlari P.Xenks, K.Xardkasl va F.Xodjes lug‘atida [5] tavsiflangan, A.Gardiner esa atoqli otni ma’nosidan qat’i nazar faqat tovush qobig‘i orqali obyektni farqlovchi so‘z sifatida talqin etgan [6].

Lingvokulturologiya nuqtayi nazaridan ism milliy madaniyatning o‘ziga xos “kodi” vazifasini bajaradi: unda

xalqning qadriyatlar tizimi, diniy e’tiqodi, tabiatga munosabati va oilaviy an’analari mujassam bo‘ladi [7].

Ingliz va o‘zbek antroponimlarini qiyosiy o‘rganishga bag‘ishlangan so‘nggi tadqiqotlarda [8; 9; 10] har ikki ism tizimining etimologik qatlamlari, struktur-semantik va madaniy xususiyatlari tavsiflangan. Jumladan, F.Vahobova va hammualliflar ingliz va o‘zbek eposlaridagi antroponimlarni lingvokulturologik jihatdan qiyoslagan [10], N.Nazarova esa har ikki tildagi ismlarning lingvomadaniy xususiyatlarini yoritgan [9]. Biroq mazkur ishlarda ismlar asosan kelib chiqishiga ko‘ra qiyoslanadi. Zamonaviy so‘zlovchilar idrok etadigan motivatsiya turlari va ismlarning semantik shaffoflik darajasi esa hozirga qadar tizimli ravishda qiyoslanmagan.

Ushbu maqolaning maqsadi o‘zbek va ingliz shaxs ismlarining semantik motivatsiyasini qiyoslash hamda uning har bir xalq milliy dunyoqarashini qanday aks ettirishini ko‘rsatib berishdan iborat.

Tadqiqot korpusi E.Begmatovning “O‘zbek ismlari ma’nosi” izohli lug‘atidan [4] olingan 20 ta o‘zbek ismi hamda P.Xenks, K.Xardkasl va F.Xodjesning “A Dictionary of First Names” lug‘atidan [5] olingan 20 ta ingliz ismidan iborat. Ismlar har bir tilda eng ko‘p uchraydiganlari orasidan tanlab olindi, erkak va ayol ismlari teng miqdorda (har bir tilda 10 tadan) olindi.

So‘rovnomada jami 18 nafar respondent ishtirok etdi: o‘zbek tilida so‘zlashuvchi respondentlar hamda ingliz tilida so‘zlashuvchi respondentlar (onlayn tarzda bog‘lanildi). Ularga quyidagi uchta savol berildi:

Ismingizning ma’nosini bilasizmi? (ha / qisman / yo‘q)

Nima uchun sizga aynan shu ism tanlangan?

Farzandga ism tanlashda eng muhimi nima: ma’nosi, jarangdorligi, an’ana, din yoki oila xotirasi?

Agar oddiy so‘zlovchi ismning ma’nosini lug‘atsiz anglay olsa (masalan, Oydin, Hope), u semantik jihatdan shaffof ism deb hisoblandi; agar ma’no faqat etimologik jihatdan ma’lum bo‘lsa (masalan, John < qadimgi yahudiy tilida “Xudo marhamatli”), ism ma’nosi xiralashgan (shaffof bo‘lmagan) ism sifatida baholandi.

Tahlil natijasida har ikki tilda oltita motivatsiya turi aniqlandi. Ular ikkala tizimda ham mavjud, biroq ularning salmog‘i va shaffoflik darajasi keskin farq qiladi (1-jadval).

1-jadval. O‘zbek va ingliz ismlarining motivatsiya turlari bo‘yicha taqsimlanishi

Motivatsiya turi	O‘zbek tilidagi misollar (ma’nosi)	Ingliz tilidagi misollar (ma’nosi)	O‘zbek korpusidagi ulushi	Ingliz korpusidagi ulushi
Tilak / duo	Umid “umid”, Baxtiyor “baxtli”	Hope “umid”, Faith “e’tiqod”	5 (25%)	5 (25%)
Ma’naviy yoki jismoniy xislat	Jasur “mard”, Mehribon “mehrli”	Andrew “mardona”, Sophia “donolik”	4 (20%)	4 (20%)
Tabiat va koinot	Yulduz “yulduz”, Lola “lola guli”	Rose “atirgul”, Lily “nilufar”, Summer “yoz”	4 (20%)	3 (15%)
Tug‘ilish vaqti va holati	Juma “juma kuni”, Sahar “tong”	Noel “Rojdestvo”, April “aprel”, June “iyun”	2 (10%)	2 (10%)
Din	Muhammad, Fotima, Abdulla	John, Mary, Michael, Elizabeth	3 (15%)	6 (30%)

O‘zbek korpusidagi ismlarning 90 foizi oddiy so‘zlovchi uchun ma’no jihatidan shaffofdir, chunki ularning ko‘pchiligi o‘zbek tilining faol so‘zlaridan (oy, gul, yulduz, umid) yoki keng tarqalgan arabcha va forscha o‘zlashmalardan (nur, dil, shod) hosil qilingan. Ingliz korpusida esa ismlarning atigi 30 foizi shaffof bo‘lib, bular asosan fazilat va tabiat bilan bog‘liq ismlardir (Hope, Grace, Rose). Eng ko‘p tarqalgan ingliz ismlari (James, William, Emily, Olivia) qadimgi yahudiy, german yoki lotin o‘zaklaridan kelib chiqqan bo‘lib, ularning ma’nosini hozirgi so‘zlovchilar idrok etmaydi. Bundan tashqari, ko‘plab o‘zbek ismlari ikki komponentli bo‘lib (Gul+chehra, Oy+gul, Dil+shod), har bir qismi alohida anglanadi; William (< qadimgi german wil “iroda” + helm “himoya”) kabi ingliz ismlarining o‘zaklari esa zamonaviy tilda qo‘llanmaydi [5].

O‘zbek respondentlari o‘z ismlari tanlanishi sababini ko‘pincha ismning ma’nosi yoki ota-ona va kattalarning tilagi bilan, shuningdek, ismni kim qo‘ygani (bobo-buvilar, hurmatli oqsoqol yoki mulla) bilan izohladilar. Ingliz respondentlari esa ism tanlanishini ko‘proq uning jarangdorligi, oilaviy an’ana (bobo yoki buvining ismi berilishi) yoki ismning mashhurligi bilan izohladilar.

Farzandga ism qo‘yishdagi asosiy mezon sifatida o‘zbek respondentlari birinchi o‘ringa ismning ma’nosi va dinni, ingliz respondentlari esa jarangdorlik va oila xotirasini qo‘ydilar.

Olingan natijalar semantik motivatsiya ikki madaniyatda mutlaqo boshqacha amal qilishini va bu farq har bir dunyoqarashning chuqurroq xususiyatlarini aks ettirishini ko‘rsatadi.

O‘zbek madaniyatida ism hamon bola taqdiriga ta’sir qiladi, deb hisoblanadi. Ota-onalar ismga duo (Umid, Baxtiyor), orzu qilingan fe’l-atvor (Jasur, Mehribon) yoki go‘zallik ideali (Oydin, Gulchehra)ni joylashtiradi. Bu xalq orasidagi “ism jismiga mos” degan e’tiqodga to‘la mos keladi. Tursun, Turg‘un kabi himoya ismlarining hozirgacha saqlanib qolgani ham ismning “sehrli” kuchiga bo‘lgan ishonch o‘zbek ongida hali so‘nmaganini ko‘rsatadi [3; 4]. Ingliz tilida so‘zlashuvchi madaniyatlarda esa ism ma’nosi bilan taqdir o‘rtasidagi bog‘liqlik deyarli yo‘qolgan; ism asosan individual belgi va oilaga mansublik ko‘rsatkichi vazifasini bajaradi.

O‘zbek ismlarining ko‘pincha bobo-buvilar yoki hurmatli oqsoqollar tomonidan qo‘yilishi o‘zbek jamiyatining jamoaviy, oilaga yo‘naltirilgan xarakterini aks ettiradi: bunda ism qo‘yish butun oila va mahallaning ishtirokidagi jamoaviy marosimdir. Ingliz madaniyatida esa ismni ota-onaning o‘zi tanlaydi va asosiy mezonlar – jarangdorlik, o‘ziga xoslik, moda – individualistik yo‘nalishdan dalolat beradi. Bu G.Xofstedening jamoaviy va individualistik madaniyatlar haqidagi qarashlariga to‘la muvofiqdir [11].

Tabiat bilan bog‘liq ismlarda ham madaniy farq yaqqol ko‘zga tashlanadi. O‘zbek ayol ismlaridagi oy, gul, lola, nargiz komponentlari go‘zallik va nafislik timsoli sifatida qo‘llanadi va bu obrazlar sharq mumtoz she’riyatidagi oyjamol, gulyuz kabi sifatlashlar bilan uzviy bog‘liqdir. Ingliz tilidagi gul ismlari (Rose, Lily, Daisy) esa asosan XIX asr oxirida modaga kirgan bo‘lib [5], ular ko‘proq estetik did va davr modasini aks ettiradi.

Har ikki tizimda kuchli diniy qatlam mavjud: o‘zbek tilida islomiy (Abdulla, Fotima), ingliz tilida esa Bibliya bilan bog‘liq (John, Mary) ismlar. Farq shundaki, o‘zbek tilidagi islomiy ismlar ko‘pincha hanuz ma’nosi bilan anglanadi (Abdurahmon “Rahmonning quli”), ingliz tilidagi Bibliya ismlari esa neytral, an’anaviy shakllarga aylanib qolgan.

Shu bilan birga, har ikki tilda tabiat va fazilat ismlari umumiydir hamda ikkalasida ham zamonaviy tendensiya ismni jarangdorlik va modaga qarab tanlash tomon yo‘nalmoqda. J.Tvenge va hammualliflar amerikalik ota-onalarning farzandlariga noyob, o‘ziga xos ismlarni tanlash tendensiyasi XX asr davomida muttasil kuchayganini aniqlagan [12]. Yosh o‘zbek ota-onalari orasida ham “xalqaro” ismlar (Amir, Samira) tarqalmoqda, bu esa vaqt o‘tishi bilan o‘zbek tilida ham semantik shaffoflikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Mazkur tendensiya alohida tadqiqotni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek va ingliz shaxs ismlarining qiyosiy tahlili har ikki tilda oltita semantik motivatsiya turi – tilak, xislat, tabiat, tug‘ilish vaqti va holati, din hamda himoya – amal qilishini ko‘rsatdi. O‘zbek ismlari asosan semantik jihatdan shaffof bo‘lib, muhim ma’no tashuvchi birlik sifatida idrok etiladi; ingliz ismlarining aksariyati esa ma’no jihatidan xiralashgan. O‘zbek tilida ism qo‘yish asosan ma’no, tilak va oila kattalariga tayansa, ingliz tilida asosan jarangdorlik, an’ana va shaxsiy didga tayanadi. Bu farqlar o‘zbek madaniyatidagi tilakka yo‘naltirilgan, jamoaviy va diniy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashni hamda ingliz madaniyatidagi individualistik, meros va estetikaga yo‘naltirilgan ism qo‘yish an’anasini aks ettiradi.

Tadqiqot natijalaridan lingvokulturologiya, qiyosiy tipologiya va tarjima nazariyasi kurslarida, shuningdek, ingliz tilini chet tili sifatida o‘qitishda o‘quvchilarning madaniyatlararo kompetensiyasini oshirish maqsadida foydalanish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
2. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – 278 с.
3. Бегматов Э.А. Антропонимика узбекского языка: Автореф. дисс. … канд. филол. наук. – Ташкент, 1965.
4. Begmatov E. O‘zbek ismlari ma’nosi: izohli lug‘at. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007.
5. Hanks P., Hardcastle K., Hodges F. A Dictionary of First Names. 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2006.
6. Gardiner A. The Theory of Proper Names: A Controversial Essay. 2nd ed. – London: Oxford University Press, 1954.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
8. Avloyorova G. The etymology and linguistic peculiarities of personal names in English and Uzbek languages // Foreign Linguistics and Linguodidactics. – 2024. – Vol. 2, No. 1/S. – P. 453–456. DOI: 10.47689/2181-3701-vol2-iss1/S-pp453-456.
9. Nazarova N. Linguocultural characteristics of anthroponyms in English and Uzbek // Foreign Linguistics and Linguodidactics. – 2025. – Vol. 3, No. 2/S. – P. 176–182. DOI: 10.47689/2181-3701-vol3-iss2/S-pp176-182.
10. Vakhobova F., Musayeva N., Madaminova S. et al. Linguocultural study of anthroponyms in irrelative languages (on the material of English and Uzbek epics) // E3S Web of Conferences. – 2023. – Vol. 420. – Article 10029. DOI: 10.1051/e3sconf/202342010029.
11. Hofstede G. Culture’s Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. 2nd ed. – Thousand Oaks: Sage, 2001.
12. Twenge J.M., Abebe E.M., Campbell W.K. Fitting in or standing out: Trends in American parents’ choices for children’s names – 2010. – Vol. 1, No. 1. – P. 19–25.